

צדיקות איננה מנהיגות

נוח זוכה לשבחים שאין דומה להם במקרא כולו. "נח איש צדיק תמים הָיָה בְּדִרְוֹתָיו, אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ", אומרת התורה בפתח פרשתנו (בראשית ו, ט). דברי תהילה מופלגים כאלה לא הושמעו לא על אברהם אבינו, לא על משה רבנו, ולא על שום נביא אחר. הדהוד קלוש לתשבחות הללו אפשר לשמוע רק באשר לאיוב, "תָּם וְיָשָׁר וִירָא אֱלֹהִים וְסָר מִרָע" (איוב א, א). נוח הוא למעשה האדם היחיד בתנ"ך המתואר כ"צדיק" ונזכר בשמו.

אולם בהמשך הפרשה, בערוב ימיו של נוח, אנחנו פוגשים אדם אחר מזה שהכרנו בהתחלה. הנה מה שקרה לאחר היציאה מהתיבה:

וַיַּחַל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיֹּטֶע כָּרֶם. וַיִּשֶׁת מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֶהְלֵה. וַיֵּרָא חָם אָבִי כְנָעַן אֶת עֶרְוַת אָבִיו וַיַּגֵּד לְשְׁנֵי אֶחָיו בַּחוּץ. וַיִּקַּח שָׁם וַיִּפֹּת אֶת הַשְּׂמֵלָה וַיִּשְׁימוּ עַל שָׂכָם שְׁנֵיהֶם וַיֵּלְכוּ אַחֲרָיִת וַיִּכְסּוּ אֶת עֶרְוַת אֲבִיהֶם וּפְנֵיהֶם אַחֲרָיִת, וְעֶרְוַת אֲבִיהֶם לֹא רָאוּ. (בראשית ט, כ-כג).

איש האלוהים היה לאיש האדמה. הצדיק היה לשיכור. איש הסגולה שכב עירום. האיש שהציל את משפחתו מהמבול התבזה

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

כל כך, ששניים מבניו התביישו להסתכל בו. זה סיפור של נפילה. מה קרה לנוח?

נוח הוא המקרה הקלאסי של אדם שהינו צדיק אך איננו מנהיג. בעידן הרה אסון, כאשר העולם כולו נשחת ונמלא חמס, כשאפילו על אלוהים עצמו, בפסוק שהוא אולי המכאיב ביותר בתורה, נאמר "וַיִּנָּחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֵל לְבָוֹ" – נוח נותר האדם היחיד המצדיק את אמונתו של ה' באדם, אותה אמונה שגרמה לו לברוא את האדם מלכתחילה. זהו הישג אדיר, ששום כישלון בהמשך לא ימחק אותו. הרי נוח הוא האדם שאלוהים כרת דרכו ברית עם האנושות כולה. נוח הוא לאנושות מה שאברהם הינו לעם ישראל.

נוח היה איש טוב בזמן רע. אולם השפעתו על חייהם של בני זמנו שאפה לאפס. הדבר מרומז בדברי אלוהים, "כִּי אֶתְּךָ רָאִיתִי צָדִיק לְפָנַי בְּדוֹר הַזֶּה" (בראשית ז, א). הוא מובלע גם בעצם העובדה שרק נוח ומשפחתו ניצלו עם בעלי החיים. יש מקום לסברה ששתי העובדות הללו – צדיקותו של נוח וחוסר השפעתו – כרוכות זו בזו. נוח שמר על מידותיו הטובות על ידי כך שהתבדל מסביבתו. כך הוא נשאר שפוי בעולם שהשתגע.

קשורה לכך, בעיניי, גם המחלוקת המפורסמת של חז"ל בשאלה אם המילה "בְּדִרְוֹתָיו" בביטוי "צדיק תמים הָיָה בְּדִרְוֹתָיו" (בראשית ו, ט) נאמרה בשבחו של נוח או בגנותו. יש אומרים שהיא נועדה להדגיש שנוח היה צדיק תמים רק יחסית לאמות המידה הנמוכות של דורותיו. אילו חי בדורו של אברהם לא הייתה לנו סיבה להתעניין בו. אחרים אומרים ההפך: אם בדור של רשעים הצליח נוח להיות צדיק, נקל לשער שבדור שיש בו דמויות מופת דוגמת אברהם היה נוח צדיק מופלג שבעתים.

נראה לי שהמחלוקת סובבת בעצם סביב השאלה אם ההסתגרות של נוח הייתה חלק מאופיו, או רק הטקטיקה שהוא נקט בשל נסיבות הזמן. אם הוא היה בודד מטבעו, מידת צדיקותו לא הייתה מושפעת מנוכחותם של ענקים כאברהם. הוא היה אטום להשפעות, טובות כרעות. לעומת זאת, אם נוח התבודד רק בגלל הנסיבות, בעידן אחר הוא היה מבקש את חברתם של גדולי רוח ומתגדל בצדיקותו.

אבל למה בעצם מצפים אלה הגורסים שנוח צריך היה להשפיע על בני דורו? איך יכול היה בכלל להשפיע לטובה על חברה מושחתת עד העצם? האם יש טעם לדבר כאשר איש אינו מוכן להקשיב? לפעמים אנשים אינם מקשיבים אפילו לקולו של אלוהים בכבודו ובעצמו. רק לפני שני פרקים הייתה לנו דוגמה לכך. אלוהים הזהיר את קין מן הסכנה שברגשותיו הקשים כלפי הבל אחיו: "לֹמָה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ? ... לִפְתָּח חַטָּאת רִיבֶךָ וְאֵלֶיךָ תִּשְׁקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ" (בראשית ד, ו-ז). אך קין לא הקשיב, אלא קם על אחיו והרג אותו. אם אלוהים מדבר ואנשים אינם מקשיבים, האם יש טעם לדרוש מנוח שידבר בכל זאת?

התלמוד מעלה את השאלה הזו בהקשר של תקופה אחרת, אף היא מגואלת בסיאוב ובתועבות: ערב חורבן בית ראשון.

אמר ר' אחא בר' חנינא: מעולם לא יצתה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה, דכתיב "עֲבַר בְּתוֹךְ הָעִיר בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַם וְהִתְוִיַּתְתָּ עַל מַצְחוֹת הָאֲנָשִׁים הַנֶּאֱנָחִים וְהַנֶּאֱנָקִים עַל כָּל הַתּוֹעֵבוֹת הַנַּעֲשוֹת בְּתוֹכָהּ" וגו' (יחזקאל ט, ד).

אמר לו הקב"ה לגבריאל, "לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי

חבלה, ועל מצחם של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה". אמרה מרת הדין לפני הקב"ה, "ריבוננו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו?" אמר לה, "הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים. אמרה לפניו, "ריבוננו של עולם, היה בידם למחות ולא מיחו". אמר לה, "גלוי וידוע לפני שאם מיחו בהם לא יקבלו מהם". אמרה לפניו, "ריבוננו של עולם, אם לפניך גלוי, להם מי גלוי?"

על פי מדרש זה, אפילו צדיקי ירושלים נענשו בזמן החורבן מפני שלא מחו על מעשיהם של האחרים. מידת הדין בקטרוגה היא שגרמה לכך. הקב"ה התכוון מלכתחילה להעניש רק את הרשעים. כשמידת הדין טענה שיש להעניש גם את הצדיקים משום שלא מיחו ברשעים, השיב לה הקב"ה שאין להענישם, כי לא היה טעם שמיחו: "אם מיחו בהם לא יקבלו מהם". על כך הסיבה מידת הדין שדבר כזה יכול אומנם לדעת בוודאות הקב"ה ומלאכיו – כלומר, אלה דברים שאפשר לדעת לאחר-מעשה, אך בשעת מעשה שום אדם אינו יכול לדעת שאם יפעל לא תהיה לכך השפעה. מי שאינו מנסה, מניין לו שייכשל?

המדרש ממשיך ומספר שהקב"ה הסכים לבסוף עם מידת הדין. מכאן הכלל הגדול: כשדברים רעים קורים בחברה, כאשר שוררים בה שחיתות, אלימות ועוול, חובתנו למחות אפילו אם אין צפויה לכך השפעה. למה? כי כך דורשת היושרה המוסרית שלנו. שתיקתנו עלולה להתפרש כהסכמה. ומלבד זאת, לעולם איננו יכולים להיות בטוחים שאיש לא יקשיב. הסבירות שיקשיבו נמוכה, אבל האפשרות קיימת. המוסר דורש מאתנו להתעלם מההסתברות ולהתמקד באפשרות. אולי משהו יכרה אוזן וישנה את דרכיו. וה"אולי" הזה מספיק.

הרעיון הזה לא צץ בתלמוד לראשונה. הוא נאמר במפורש בספר יחזקאל. כך אמר ה' לנביא:

בְּן אָדָם, שׁוּלַח אֲנִי אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֶל גּוֹיִם הַמּוֹרְדִים אֲשֶׁר מָרְדּוּ בִּי הֵמָּה וְאָבוֹתָם פָּשְׁעוּ בִּי עַד עַצְם הַיּוֹם הַזֶּה. וְהַבְּנִים קָשִׁי פָנִים וְחִזְקִי לֵב – אֲנִי שׁוּלַח אוֹתְךָ אֲלֵיהֶם. וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם, "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵיהֶם". וְהֵמָּה, אִם יִשְׁמְעוּ וְאִם יִחְדְּלוּ – כִּי בֵּית מְרִי הֵמָּה – וַיֵּדְעוּ כִּי נָבִיא הָיָה בְּתוֹכָם (יחזקאל ב, ג-ה).

ה' אומר לנביא לדבר, בין אם יקשיבו לו ובין אם לו. הוא יאמר את אשר המוסר דורש ממנו לומר – והם ידעו, במוקדם או במאוחר, כִּי נָבִיא הָיָה בְּתוֹכָם.

אפשר אם כן לקרוא את סיפורו של נוח כדוגמה לחוסר מנהיגות. נוח היה צדיק, אך לא מנהיג. הוא היה איש טוב וחסר השפעה. יש כמובן עוד דרכים לקרוא את הסיפור, אך דרך זו נראית לי קולעת אל עיקרו. ואם כך הוא, זהו השלישי בסדרה של אירועי בריחה מאחריות. כפי שראינו בשבוע שעבר, אדם וחווה התחמקו מאחריות אישית למעשיהם. אדם האשים את חווה, וחווה האשימה את הנחש. קין נמלט מאחריות מוסרית. "הַשֹּׁמֵר אָחִי אֲנִי?"², היתמם (בראשית ד, ט). ונוח כשל במבחן האחריות הקולקטיבית.

פרשנות זו, אם נכונה היא, מולידה מסקנה מהדהדת. כולנו יודעים שהיהדות מחייבת אחריות קולקטיבית ("כל ישראל ערביין זה בזה")². אך הנה אנו למדים אולי מסיפור נוח שגם האנושיות מחייבת אחריות קולקטיבית. לא רק בני ישראל ערביין זה בזה. להיות אדם פירושו להיות עֶרֶב לבני האדם האחרים – והדבר

אינו תלוי באמונתנו או בהשתייכותנו הדתית. כך, בכל אופן, טען הרמב"ם, אף כי הרמב"ן חלק עליו.³

לחסידים יש דרך פשוטה לומר זאת. הם קוראים לנוח "צדיק אין פעלץ", צדיק בפרווה. יש שתי דרכים לשמור על חוס הגוף בלילה קר. אפשר ללבוש מעיל עבה, ואפשר להדליק אש. לבש מעיל – וחיממת את עצמך. הדלק אש – וחיממת גם אחרים. מצופה מאתנו לבחור בדרך השנייה.

נוח היה אדם טוב, אבל לא מנהיג. האם לאחר המבול הוא היה רדוף אשמה? האם חשב על חיי האנשים שהיה מציל לו רק דיבר – אליהם, או אל אלוהים? אין לדעת. הכתובים מאפשרים זאת, אך אינם נחרצים.

כך או כך, נראה שהתורה מעמידה לחיי המוסר שלנו רף גבוה. אין זה מספיק להיות צדיק, אם פירוש הדבר הוא להפנות את גבנו לחברה כאשר היא עושה את הרע. חובתנו לנקוט עמדה. חובתנו למחות. חובתנו להביע התנגדות, אפילו אם ההסתברות שנשנה את דעתו של מישוהו נראית אפסית. זאת מפני שחיי המוסר הם חיים שאנו חולקים עם אחרים. במובן מסוים, אנחנו אחראים כלפי החברה שאנחנו חלק ממנה. אין זה מספיק להיות טוב. חובתנו לעודד אחרים להיות טובים. יש זמנים המחייבים את כולנו לקום ולהנהיג.

1 שבת נה ע"א.

2 שבועות לט ע"א.

3 רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים ט, יד. רמב"ן, פירוש לתורה, בראשית לד, יג ד"ה "ורבים".

שאלות לשולחן השבת

- מה מלמד לדעתכם הציון "בדורותיו" על צדיקותו של נוח? שהצליח להיות צדיק למרות רשעותם של בני הדור – או שהיה צדיק רק באופן יחסי להם?
- מדוע קשה כל כך לעמוד על מה שאנחנו מאמינים בו כאשר איננו בטוחים מה תהיה התגובה?
- האם אפשר לחיות במעין תיבה, בבידוד גמור מהחברה, ועדיין להיחשב אדם מוסרי?